

ضرورت توسعه شرکت‌های تعاونی و افزایش سهم تعاونی‌ها در رونق اقتصادی کشور

زهره منوچهری

عضو اتاق تعاون ایران، مدرس دانشگاه، گروه مدیریت، استان مرکزی

علی شیر اقبالی فر

مدرس دانشگاه، گروه مدیریت و حسابداری، خوزستان

چکیده

تعاونی‌ها شکل خاصی از تشکلهای مردمی هستند که با استعانت از روحیه همکاری و همیاری و مستقل از دولت، به این درک از خود رسیده‌اند که می‌توانند در تغییر شرایط و بهبود آن، چه از لحاظ اقتصادی و چه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی نقش آفرینی کنند. با توجه به استقبال بی‌نظیر مردم جهان و وجود نمونه‌های موفق به نظر می‌رسد افزایش سهم تعاونی‌ها در حوزه‌های مختلف به ویژه اقتصاد، می‌تواند گره گشای بسیاری از مشکلات توسط متن جامعه بوده و گام بلندی را در رونق اقتصادی کشور بردارد. از این منظر پژوهش حاضر با رویکردی اسنادی و روشی توصیفی-تحلیلی، ضمن بررسی نحوه و تاریخ شکل‌گیری تعاونی‌ها و اشاره به مهمترین ویژگی آنها یعنی مردمی بودن، عامل اصلی رونق اقتصادی را طبق همین ویژگی در بطن مردم نشان می‌دهد و قائل به حمایت و هدایت حکمرانی از این نهاد مردمی است تا رونق اقتصادی به معنای واقعی شکل بگیرد.

واژگان کلیدی: تعاونی، رونق اقتصادی، زنجیره ارزش تعاونی، حکمرانی، مردم

مقدمه

تعاونی‌ها به دو دلیل برای اجرای برنامه‌های توسعه در کشورهای در حال توسعه مناسب‌اند؛ یکی آنکه با گردآوری پس اندازهای اندک مردم، حمایت‌های مالی دولت، سرمایه‌گذاری، تولید، و آموزش اعضا، به ارتقای بهره‌وری نیروی انسانی کمک می‌کنند و موجبات افزایش تولید، اشتغال و رشد اقتصادی جامعه را فراهم می‌سازند، و دیگر آنکه رویکردهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی خاص تعاونی‌ها، که الهام گرفته از اصول و ارزشهای تعاون است، سبب توسعه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و نیز رفع تبعیض و بی‌عدالتی‌ها در جوامع می‌شود (طالب ۱۳۸۷). از این جهت شیوه تعاون و تعاونی‌ها با نقش و جایگاهی که قانون اساسی کشور برای آنها تعریف و تبیین کرده است می‌تواند جریان اصلی و منشأ بروز تحولات عظیم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشند و درست با تأکید بر این مقوله است که جهان در حال گذر از مرحله بهسازی ساختار اجتماعی و اقتصادی به مرزهای توسعه رسیده و می‌رسد. بر این قیاس اهمیت و کارکرد تعاون و تعاونی‌ها در نظام‌های گوناگون سیاسی و اجتماعی اعم از توسعه نیافته، در حال توسعه و یا توسعه یافته به گونه‌ای بوده است که دیگر جایی برای بحث درباره اینکه آیا تعاونی‌ها قادرند حاکمیت مشارکت خود را به طور فزاینده‌ای در سهم ساختار اقتصادی و اجتماعی افزایش دهند باقی نمی‌گذارد. تعاونی‌ها توانایی جلوگیری از اضمحلال پیوندهای اجتماعی را دارند. با فقر به ستیزه برمی‌خیزند از محرومیت روستاها و مناطق دور مانده از توسعه می‌کاهدند و در نتیجه در جهت پیشگیری از تغییرات و دگرگونی‌های مشکل آفرین ساختار جمعیتی ناشی از مهاجرت جامعه روستایی به شهر مقابله می‌کنند.

سوابق تاریخی و آثار مشهود آن در جامعه‌ی امروز نیز قویاً مؤید این نظریه است که مردم نیازمند تعاون هستند و لذا، زمینه‌ی پذیرش مفاهیم و مضامین نو و شیوه‌های مناسب و کارساز آن، در بستر فرهنگ جامعه‌ی امروز مستعد است؛ زیرا تحولات اقتصادی و اجتماعی ناشی از گسترش علوم و تکنولوژی‌های نوظهور هم همین ضرورت را ایجاب می‌نماید. سابقه‌ی فعالیت‌های مشارکتی و گرایش به تشکیل تعاونی به دوران بسیار دور برمی‌گردد؛ اما در یکصد سال اخیر فعالیت‌ها در شرکت‌های تعاونی و در قالب پیشرفته، هدفمند و سازمان‌یافته نمود پیدا کرده است. یکی از وجوه اساسی شرکت‌های تعاونی که نشان از سازمان‌یافتگی، هدفمندی و نظم آنها دارد، غلبه‌ی وجه مهم برنامه‌ریزی در آنها است. به عبارت دیگر، هیچ فعالیت و اقدامی در شرکت‌های تعاونی واقعی صورت نمی‌گیرد، مگر اینکه در چهارچوب یک برنامه‌ی تنظیم شده جای داشته باشد. برنامه نیز معنای اصیل و واقعی به خود نمی‌گیرد مگر آنکه حاصل اراده و مجالست اعضای آن شرکت تعاونی باشد (گل محمدی، ۱۳۸۷). ضرورت شکل‌گیری و حمایت تعاونی‌ها از آن جهت بیشتر نمایان می‌شود که برپایی تعاونی‌ها در دنیای امروز از ضرورت‌های تجاری شدن است تا از این رهگذر، با مدیریتی انعطاف‌پذیر و همگرا در اقتصاد جهانی، بتوان در بازار رقابتی، محصول مناسب را با قیمتی مناسب عرضه کرد.

ادبیات نظری

مفهوم تعاونی

لغت تعاون به معنای یکدیگر را یاری رساندن، به هم یاری کردن، همدستی، همیاری و دستگیری آمده است (معین، ۱۳۹۱). تعاون به معنی همکاری به منظور تأمین سعادت یا منافع متقابل است. تعاونی انجمن ارادی و داوطلبانه‌ای از افرادی می‌باشد که، سازمانی را با نظارت دموکراتیک و به منظور تأمین کالا و خدمات مورد نیازشان پدید می‌آورند مانع از سود بردن کسی به زیان دیگری می‌گردند. مفهوم و فلسفه تعاونی آن است که به تلاش و کوشش خودی بیش از حمایت و پشتیبانی بها داده شود تا از این طریق استعدادهای نهفته اعضا شکوفا گردد (واسیلیشی، ۱۹۹۹).

تعاونی‌ها، سازمان‌ها و نهادهای مردمی هستند که در عین برخورداری از خصوصیات و مشخصات یک واحد اقتصادی و تجاری، دارای ارزش‌های مکتبی و اجتماعی هم می‌باشند و می‌توانند مبین تلاش‌های دسته‌جمعی و گروهی اعضای تشکیل دهنده تعاونی برای نیل به اهداف مشترک و پیشرفت و توسعه باشند (کاظمی و همکاران، ۲۰۲۱).

ویژگی تعاونی‌ها

اتحادیه‌ی بین‌المللی تعاون (ICA)، که نماینده‌ی تقریباً ۸۰۰ میلیون نفر در سراسر جهان است، بر شش اصل مهم تأکید کرده است: عضویت داوطلبانه و آزاد، کنترل دموکراتیک، محدود ساختن سود سرمایه، تعلق مازاد به اعضا، آموزش و همیاری میان تعاونی‌ها (ICA).

۱۹۶۷). تفاوت اصلی مالکیت تعاونی و مالکیت سرمایه داری در اداره‌ی دموکراتیک است. برخلاف شرکت‌های سهامی، در شرکت‌های تعاونی هر عضو صرف‌نظر از تعداد سهامی که در اختیار دارد، حق رأی مساوی با دیگران دارد؛ مشارکت است که موجب قدرت می‌شود نه سیطره‌ی فرد بر کار دیگران.

تعاونی‌ها نهادهایی اقتصادی- اجتماعی‌اند که در آنها، اعضا نقشی مهم در تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری و تعیین راهبرد دارند و از اینرو، جلب مشارکت و تقویت روحیه‌ی تعاون و همکاری در آنها تأثیر فراوان در موفقیت دارد. بدین ترتیب، از شرایط لازم برای موفقیت تعاونی‌ها دستیابی به الگوها، شیوه‌ها و دستورها، و نگرش‌هایی است که تمام زمینه‌های لازم و ممکن را برای برآوردن نیازهای مادی و معنوی اعضا فراهم سازند. همانگونه که در کتاب اصول و رویکردهای تعاون در قرن بیست و یکم نیز عنوان شده، تشکیل تعاونی‌ها نیازمند طراحی دقیق، سرمایه‌گذاری منطقی و مدیریت تخصصی است، و موفقیت به شالوده‌ای بستگی دارد که در خلال تشکیل تعاونی شکل می‌گیرد و برای برخورداری از یک فعالیت اقتصادی موفق، نمی‌توان یک شبه ره صدساله را پیمود. بنابراین، برای هدایت و اجرای روند توسعه، لازم است اعضای تعاونی‌ها دارای ویژگی‌هایی باشند، که از آن جمله‌اند: اراده و عزم راسخ برای موفقیت، اشتیاق و علاقه و سختکوشی در کار، توانایی انجام کار گروهی، انعطاف‌پذیری، مهارت‌های مفید ارتباطی، مهارت‌های تصمیم‌گیری، توانایی هماهنگی و سازماندهی منابع، تجربه‌ی مدیریتی و کاری، مهارت و تجربه‌ی مدیریت مالی، و اطلاعات و دانش کافی در رابطه با کار (وزارت تعاون، ۱۳۸۵ الف).

طبق اعلام بانک جهانی، اهداف وسیع و گسترده‌ی توسعه‌ی روستایی عبارت‌اند از: رشد، فقرزدایی و مدیریت بهبود یافته‌ی منابع پایه طبیعی، توسعه‌ی تکنولوژی و پذیرش سریع آن در سیستم‌های تولید و فرآوری کشاورزی، عناصری کلیدی در دستیابی به این اهداف وسیع و گسترده بخشی می‌باشند. (The World Bank, 1996) تشکیل تعاونی‌های روستایی موجب ارتقای سطح زندگی، درآمد، بهداشت، درآمد سرانه، بهره‌وری مطلوب از منابع روستایی، جلوگیری از مهاجرت روستایی بی‌رویه و نگهداشت جمعیت و برقراری توازن میان توسعه‌ی روستایی و شهری می‌شود. با توجه به نقشی که تعاونی‌ها می‌توانند در بهبود نظام بهره‌برداری و به تبع آن بهبود وضع درآمد، اشتغال، تأمین نیازهای اساسی، مشارکت روستاییان در تعیین سرنوشت اجتماعی و سیاسی خود و توزیع امکانات به طور مساوی به عهده داشته باشند، لازم به نظر می‌رسد که چالش‌های فراوری تعاونی‌های روستایی و نقش آنها در توسعه‌ی مناطق روستایی مورد بحث و بررسی قرار گیرد و راهکارهای منطقی در بطن مطالب مطروحه ارائه گردد تا مورد استفاده‌ی نهادهای ذی‌ربط و سیاست‌گذاران کشور قرار گیرد. امید آنکه در روش‌ها و سیاست‌های خود به خصوص در زمینه‌ی تعاونی‌های روستایی تجدیدنظر نمایند تا توسعه‌ی پایدار مناطق روستایی از ذهنیت به فعلیت برسد.

کوچک بودن و پراکندگی قطعات اراضی، امکان استفاده‌ی بهینه و مناسب از امکانات و تکنیک‌های پیشرفته و ماشین‌آلات را محدود می‌کند و تجهیز زیرساخت‌ها و بهره‌برداری صحیح از منابع آب و خاک را مشکل و حتی غیر ممکن می‌سازد. از طرف دیگر، پایین بودن سطح اطلاعات و تکنولوژی نیروی انسانی غیر ماهر و کم سواد و قطعات غیر هندسی واحدهای بهره‌برداری مزید بر علت است و موجب تشدید محدودیت‌های استفاده‌ی مناسب از منابع آب و خاک می‌شود. از این رو بی‌تردید ایجاد و گسترش تعاونی‌های تولید موجب یکپارچه‌سازی اراضی و تجهیز و نوسازی مزارع و افزایش بازده و عملکرد محصولات زراعی (از طریق امکان کاربرد سیستم‌های نوین آبیاری، ماشین‌آلات کشاورزی مدرن، مدیریت یکپارچه‌ی آفات و...) به صورتی غیرقابل انکار خواهد گردید.

پیشینه تحقیق

عباسی (۱۳۸۸) بر این باور است که بخش تعاون می‌تواند با ایجاد و توسعه‌ی کارآفرینی، در راستای ایجاد فضای مناسب برای افزایش منابع ملی، کاهش نرخ بیکاری، تعادل ساختاری و توسعه‌ی روستاها، گامی مثبت بردارد. کانورو^۱ (۲۰۰۶) نیز معتقد است که تعاونی‌ها فرصت‌هایی را به کشاورزان می‌دهند که واحدهای کوچک تجاری خود را بهبود بخشند. همچنین به عقیده‌ی نادسون و همکاران^۲ (۲۰۰۴). باید توسعه‌ی محصولات نوآورانه و کسب و کار جدید در کشاورزی یک اولویت اساسی در سیاست‌گذاری‌ها باشد، و ایجاد بازارهای جدید و روند رو به رشد نوآوری در محصولات نیز همین ضرورت را ایجاب می‌کند. بنابراین، با ایجاد و ارتقای تعاونی‌های تولیدی، می‌توان در راستای توسعه و

¹ Kuntoro

² Knudson et al

گسترش محصولات نوآورانه و کسب و کار جدید در روستاها و پیشبرد برنامه‌های توسعه روستایی اقدام کرد. کیلسی (۲۰۰۸) نشان می‌دهد که برگزاری کارگاه‌های آموزشی در راستای ارائه خدمات ترویجی به تعاونی‌ها در قالب بخشی از این حرفه است که نتیجه آن افزایش مهارت‌ها و خودکارآمدی است و می‌توان آن را به نردبان توسعه تشبیه کرد. استالدور و همکاران (۲۰۰۸) عنوان می‌کنند که تأمین نیازهای آموزشی پیچیده در صنایع نوین کشاورزی بیش از پیش لازم و پیش نیاز پیشرفت در تعاونی‌هاست. از دیدگاه شیرانی (۱۳۶۸)، نظام شهیدی و علیزاده اقدام (۱۳۷۸)، باید هر سازمان اقتصادی- اجتماعی و از آن جمله تعاونی‌ها برای موفقیت و بهبود کارکرد خود برنامه ریزی کنند. آفاجانی ورزنه (۱۳۸۰) نیز بر آموزش به مثابه یکی از عوامل مؤثر در موفقیت تعاونی‌ها تأکید کرده است.

اردمن و کواتر (۲۰۰۵) عواملی مانند مهارت در کار و نیز کسب آموزش‌های لازم و مورد نیاز در رابطه با کار را در موفقیت کاری مؤثر دانسته‌اند. طالب (۱۳۸۷) براین باور است که موفقیت تعاونی‌ها در گرو توجه به چهار سازه بنیادی است: تلاش اقتصادی برای تأمین نیازها، توسعه همکاری‌های اقتصادی در سطح ملی و بین‌المللی، ارتقای مشارکت دموکراتیک، آزادانه و داوطلبانه اعضا، و بهبود سطح پذیرش مسئولیت اجتماعی در بین اعضا.

تاریخ تعاون در جهان

نخستین تعاونی مصرف که در عمل موفق بود و از یک سری مقررات مخصوص پیروی می‌کرد و الگوی عملی و تجربی تشکیل تعاونی در کشورهای گوناگون قرار گرفت، تعاونی مصرف پیشگامان منصف راجدایل بود (طالب، ۱۳۸۷).

این تعاونی در ۲۱ دسامبر ۱۸۴۴ در راجدایل، محلی نزدیکی شهر منچستر انگلستان دایر شد و از آن تاریخ تا کنون، تعاونی‌های بسیاری در جهان تأسیس شده و ۸۰۰ میلیون عضو دارد. به لحاظ نظری نیز نخستین گروهی که در این خصوص به نظریه پردازی پرداختند، افرادی بودند که مارکسیست‌ها آن‌ها را سوسیالیست تخیلی نامیدند. یکی از آنان رابرت آون^۱ است که او را مؤسس سوسیالیسم نو نامیده‌اند. افراد دیگری چون سن سیمون^۲ (۱۸۲۵-۱۷۶۰)، فیلیپ بوشه^۳ (۱۷۹۶-۱۸۶۱)، شارل فوریه^۴ (۱۷۷۲-۱۸۳۷)، پرودون^۵ (۱۸۰۹-۱۸۶۵)، لویی بلان^۶ (۱۸۱۸-۱۸۸۲) و... این نظریات را دنبال کردند. گرایش مارکس نیز به تعاون به صورت عینی از نطق او در اجلاس

بین‌المللی سوسیالیست‌ها در سال ۱۸۶۴ در لندن آغاز شد. او در اجلاسیه بعدی انترناسیونال سوسیالیست‌ها در ژنو در سال ۱۸۶۶، تعاونی را روش پیش‌برنده تحول جامعه دانسته است. بعد از او لنین نیز همین راه را دنبال کرد. لنین و استالین و... تعاونی‌ها را جنبه دهقانی و روستایی دادند و در ماهیت آن نیز تغییراتی عمیق ایجاد کردند. تعاونی‌های روستایی اصول تعاونی‌های تولید را رعایت نکرده، قواعد خصوصی داشتند. نهضت تعاون را در ادامه افرادی چون شارل ژید^۷ و ژرژ فوکه^۸ هدایت کردند. فوکه با نظر شارل ژید که به نظام تعاون و اصل تعاونی تام^۹ اعتقاد داشت، مخالف بود. او می‌گفت که نه تعاونی مصرف به تنهایی و نه مجموع تعاونی‌های گوناگون توانایی سلطه بر تمام اقتصاد را ندارند. آن‌ها فقط می‌توانند بخشی از اقتصاد را در برگیرند (طالب، ۱۳۸۷).

امروزه تقریباً غالب کشورهای جهان با موضوع تعاون مرتبط بوده، در پی گسترش و تقویت این بخش اقتصادی هستند. دبیرکل اتحادیه بین‌المللی تعاون در این باره می‌گوید: ICA یک سازمان ۱۰۴ ساله و انجمنی است از تعاونی‌های افزون بر ۱۰۲ کشور از سراسر جهان که اعضای آن‌ها بالغ بر ۸۰۰ میلیون نفر می‌شود (تعاون، ۱۳۷۹).

آمارها نشان می‌دهند که تعداد اعضای تعاونی‌ها در دهه‌های اخیر رشد قابل توجهی در جهان داشته است. بر اساس این آمارها در طول حدود سه دهه، جمعیت عضو تعاونی‌ها در کل جهان تقریباً چهار برابر شده است؛ یعنی از ۲۲۴ میلیون عضو در سال ۱۹۶۸ به ۸۰۰ میلیون عضو در سال ۲۰۰۰ افزایش یافته، و این امر بیانگر استقبال گسترده و رو به افزایش مردم از تعاونی‌ها است (مجله تعاون، ۱۳۸۲).

تاریخ تعاون در ایران

¹ R. Owen

² saint sinon

³ P. Bouchez

⁴ charles fourier

⁵ Proudon

⁶ Louis Blanc

⁷ Charles Gide

⁸ george Fouget

⁹ La Cooperation Integrale

بر اساس آخرین گزارش‌های منتشر شده به وسیله وزارت تعاون، در سال ۱۳۵۱ تعداد شرکت‌های تعاونی ثبت شده ۹۹۶۱ مورد بوده است. در سال ۱۳۵۶ بسیاری از شرکت‌های تعاونی در یک‌دیگر ادغام شدند و در نتیجه تعداد کل شرکت‌های تعاونی به ۵۹۵۴ مورد کاهش یافت. بیش‌ترین رشد تعاونی‌ها در دهه هفتاد صورت گرفت. در سال ۱۳۷۰ تعداد تعاونی‌های تحت پوشش وزارت تعاون به ۲۷۰۹۹ و در سال ۱۳۷۷ به ۴۶۹۴۸ مورد افزایش یافت. این رشد سریع پس از انقلاب، ناشی از حمایت‌های قانونی و مالی دولت و اعطای سهمیه‌ها به آن‌ها و در اولویت قرار دادن آن‌ها در سیاست‌های توزیعی دولت بوده است.

بر اساس آمار منتشره از سوی وزارت تعاون در پایان سال ۱۳۷۸، تعداد تعاونی‌های تحت پوشش آن به ۴۷۰۸۱ واحد با بیش از ۹/۴ میلیون نفر عضو و سرمایه ۲۵۳۱/۹ میلیارد ریال و اشتغال ۱/۴۸ میلیون نفر رسیده است (سامانه جامع آمارهای ثبتی وزارت تعاون، ۱۳۹۴). تعداد اعضای تعاونی‌ها نیز طی این دوره به حدود ۱۵ میلیون نفر رسیده است. این رقم شامل اعضای تعاونی‌های تحت پوشش وزارت کشاورزی و وزارت جهاد سازندگی تا پایان سال ۱۳۷۵ نیز می‌شود. همین‌طور تعداد کل تعاونی‌ها حدود ۵۰ هزار شرکت، و سرمایه کل موجود در این شرکت‌ها، مجموعاً ۲۳۰۰ میلیارد ریال برآورده شده است (بیدآباد، ۱۳۷۹). به طور متوسط در دوره پنجساله نخست فعالیت وزارت تعاون، هر واحد تعاونی با ۵۵ نفر عضو، ۶۲/۴ میلیون ریال سرمایه و ۲۴ نفر اشتغال‌زایی، عملکرد رو به پیشرفتی را برای نهضت تعاون در ایران نشان می‌دهد.

مکاتب فکری در نظریات تعاون

در مجموع، سه مکتب فکری در نظریات تعاون به چشم می‌خورد:

۱. مکتب تعاونی سوسیالیستی: این مکتب را سوسیالیست‌ها طرح کردند و در حالی که هدف غایی آن‌ها سوسیالیسم بود، توسعه تعاونی‌ها را به صورت وسیله‌ای برای انتقال از سرمایه‌داری به سوسیالیسم مطرح می‌کردند.
۲. مکتب تعاونی مشترک المنافع: این مکتب یک نظام تعاونی را در زمینه مصرف که تمام اقتصاد را در برگیرد و جانشین نظام سرمایه‌داری شود، مطرح می‌کردند. این مکتب را افرادی چون شارل ژید در فرانسه و تی دبلیو. مرسر در انگلستان رهبری و هدایت می‌کردند. این مکتب به نام «مکتب نیم» که نام یکی از شهرهای جنوبی فرانسه و زادگاه شارل ژید است نامیده شده (کاسلمان، ۱۳۴۸).
۳. مکتب ضابطه رقابتی: این مکتب را افرادی چون ژرژ فوکو و لاکز مطرح کردند. آن‌ها معتقد بودند که تعاونی‌ها فقط وسیله‌ای برای جلوگیری از مفاسد نظام سرمایه‌داری تلقی می‌شوند. آن‌ها می‌گویند: موانع بسیاری از جمله دولت نمی‌گذارند تعاونی‌های مصرف، جایگزین کامل سرمایه‌داری شوند (قنبری و همکاران، ۱۳۷۹). کاسلمان نیز پایبند به همین مکتب بوده است (کاسلمان، ۱۳۴۸).

تعاون در قانون اساسی ایران

یکی از راه‌های عمده‌ای که قانون برای نظام اقتصادی مطرح کرده، گسترش تعاون و تشکیل تعاونی‌ها است. بدین منظور در بند (۲) اصل چهارم و سوم آورده است: تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند؛ ولی وسایل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق در آورد... (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)

بنابر این، از دیدگاه قانونگذار، اهمیت تعاون در اقتصاد جمهوری اسلامی از این جهت بوده که عامل و ابزاری برای رسیدن به رشد پایدار، همراه با حفظ کرامت و منزلت انسانی افراد و همچنین تحقق عدالت اقتصادی تلقی شده است. این ویژگی باعث شد که قانونگذار در اصل چهارم و چهارم همین قانون تعاون را به صورت بخش مستقل اقتصادی در کنار دو بخش دیگر (بخش خصوصی و بخش عمومی) پذیرفته و بدان اجازه فعالیت بدهد. در این اصل آمده است:

نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است. (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). در توضیح و تبیین بخش تعاون می‌گوید: بخش تعاون شامل شرکت‌ها و مؤسسات تعاونی تولید و توزیع است که در شهر و روستا بر طبق ضوابط اسلامی تشکیل می‌شود. وقتی قانون مجموعه فعالیت‌های اقتصادی را به سه بخش دولتی، خصوصی و تعاونی تقسیم کرده، بیانگر نکاتی است:

۱. قانونگذار از دیدگاه نظری، به حاکمیت کامل بخش تعاون معتقد نبوده است؛ اگر چه به سبب دغدغه‌ها و نگرانی‌هایی که دربارهٔ بزرگ شدن دولت و گسترش بخش خصوصی داشته، محدودهٔ فعالیت بخش تعاون را گسترش داده و بخش خصوصی را مکمل دو بخش دیگر معرفی کرده است.

۲. از اصل پیشین استفاده می‌شود که به لحاظ اهمیت بخش تعاون، باید در موازات رشد و گسترش دو بخش دیگر، این بخش نیز توسعه یابد.

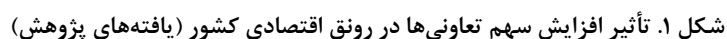
نتایج تحقیق

تعاونی‌ها و رونق اقتصادی

اهمیت تعاونی‌ها و از جمله تعاونی‌های کشاورزی در رفع چالش‌های موجود در بافت جوامع به حدی است که سازمان ملل متحد نیز تعاونی‌ها را به عنوان یکی از مؤسسات مهم و اثرگذار در دستیابی به اهداف توسعه پایدار تا سال ۲۰۳۰ به رسمیت شناخته است (ادجاست، ۲۰۲۰). تعاونی‌ها دو هدف عمده اقتصادی و اجتماعی را توأمان مدنظر دارند تا علاوه بر افزایش کارایی و اثربخشی فعالیت‌ها، تأمین نیاز و رضایت اعضا را حاصل نمایند. تعاونی بدلیل همفکری، همکاری، نظارت و کنترل بر امور، خلاقیت و بهره‌وری از مزیت‌های بسیاری در ارتباط با تولید، ایجاد اشتغال، صادرات، اصلاح ساختارها، کاهش تورم، شرایط توزیع درآمد و ارزش افزوده، به خصوص ارتقاء کیفیت و بهره‌وری کالاها و خدمات تولیدی تعاونی‌ها دارد و توانسته ثمربخشی قابل توجهی در ارتقاء بهره‌وری ملی و توسعه اقتصادی و عدالت اجتماعی کشورها داشته باشد. تعاونی‌های کشاورزی به عنوان انجمن‌هایی متحد، مردم سالار و خودمختار می‌توانند از طریق تأمین نیازها و آرزوهای مشترک اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جامعه به رفع دشواری‌های اقتصادی اجتماعی کمک شایان توجهی کنند (سکستون و ایسکو، ۲۰۲۱). شرکت‌های تعاونی کشاورزی می‌توانند از طریق نوآوری‌های تکنولوژیکی به پایداری زیست محیطی از طریق نوسازی بخش کشاورزی به تشکیل زنجیره‌های ارزش و از بین بردن بحران‌های امنیت غذایی و از طریق تنظیم نظام‌های تولید و توزیع به بهبود زنجیره تأمین کشاورزی با یکدیگر کمک کنند (براندائو و برایتنباخ، ۲۰۱۹). در واقع تعاونی‌های کشاورزی به عنوان ابزارهایی کلیدی شناخته می‌شوند که به بسیج منابع محلی و همکاری‌های جمعی برای دستیابی به منافع اقتصادی مشترک و حضور در بازارهای رقابتی کمک می‌کنند (فیگوردو و فرانکو، ۲۰۱۸).

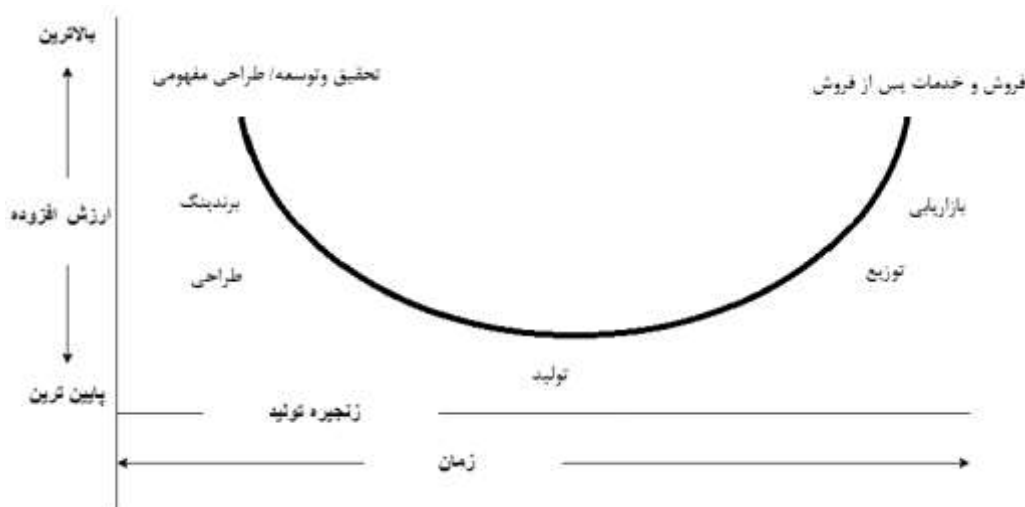
سهم بخش تعاون در تولید ناخالص ملی حدود ۵ درصد است؛ اما به سبب بهره‌وری خوب نیروی انسانی و سرمایه یعنی تقریباً ۲/۵ برابر بهره‌وری سرمایه در اقتصاد ملی در این بخش، این بخش به خوبی قادر است از امکانات خود در مقایسه با بخش‌های دیگر بهتر بهره‌برداری کند (حاجی، ۱۳۷۹)، به همین دلیل، به رغم سهم ناچیز بخش تعاون در تولید ناخالص ملی (۵ درصد) این بخش ۲۰ درصد صادرات غیر نفتی کشور، به ارزش سالانه بیش از ۶۰۰ میلیون دلار را تأمین می‌کند. این در حالی است که سایر بخش‌ها که ۹۵ درصد ارزش تولید ناخالص ملی را تأمین می‌کنند، فقط قادرند به ارزش ۲/۴ تا ۲/۵ میلیارد دلار محصولات غیر نفتی صادر کنند.

اطلاعات پیشین، بیانگر استعداد و توانایی بالقوهٔ تعاونی‌ها برای اصلاح اقتصاد کشور است؛ تولید و صادرات دو مؤلفه مهم و ناگزیر در چرخه اقتصاد هستند. تا تولید صورت نگیرد پویایی و اشتغال زایی در بطن جامعه امکان پذیر نخواهد بود و صادرات نیز به عنوان اهرم فعال کننده تولید نقش اساسی را ایفا می‌کند. اما نکته اساسی اینجاست که در نتیجه تولید و صادرات و دیگر فعالیت‌های اقتصادی مرتبط، به دست بخش تعاون چه اتفاقی رخ می‌دهد؟ و افزایش سهم تعاونی‌ها در رونق اقتصادی به چه معناست؟ پاسخ را در شکل ۱ به خوبی می‌توان مشاهده کرد:

۱. اهمیت زنجیره ارزش تعاونی‌ها در رونق اقتصادی

یکی از مدل‌هایی که به تشریح زنجیره ارزش، قبل از مرحله تولید تا پس از مرحله فروش می‌پردازد و از طریق آن می‌توان حلقه‌های مختلف زنجیره ارزش تعاونی‌ها را بسط و شرح داد به مدل منحنی لبخند شهرت دارد. طراحی، برندینگ، تحقیق و توسعه مقوله‌های مهمی در راستای قبل و حین تولید و توزیع، بازاریابی فروش و خدمات پس از فروش نیز به مراحل پس از تولید اشاره دارند (مگ و هی، ۲۰۲۲).

شکل ۲. مدل موسوم به منحنی لبخند در زنجیره ارزش (منبع: گروپ، ۲۰۱۴)

طبق این مدل تولید در زنجیره ارزش از کمترین اهمیت و جایگاه برخوردار است و هرچه به دو سوی نمودار حرکت کنیم ارزشی که نصیب شرکت‌های فعال می‌شود بیشتر خواهد شد علاوه بر این خدمات نیز به دلیل ایجاد پیوند بین فعالیت‌های شرکت نقش کلیدی در زنجیره ارزش و پویایی آن ایفا می‌کند. طبق این مدل موانع تولید در تعاونی‌ها را باید در عامل‌هایی جستجو کرد که دستیابی به ارزش افزوده در این بخش را محدود می‌کنند (گروپ، ۲۰۱۴) که به دو بخش قابل دسته‌بندی است: الف) فعالیت‌های قبل از تولید که از آن جمله می‌توان به پایین بودن فرایندهای تحقیق و توسعه، برندسازی برای محصولات کشاورزی تولید شده و عدم توجه به تنوع خواسته‌های مصرف کنندگان و عدم تناسب بین محصولات تولیدی با نیازهای آنها.

ب) عامل‌های پس از تولید که در حیطه توزیع، بازاریابی و خدمات پس از فروش قرار دارند که از آن جمله می‌توان به کمبود صنایع تبدیلی، فقدان شبکه‌های نظام مند، توزیع و انتقال مواد غذایی و عدم وجود تضمین کیفیت برای محصولات تولید شده اشاره کرد.

۲. تعاونی‌ها نهادهایی کاملاً مردمی

همانطور که در شکل یک بیان شده است، به خاطر ویژگی ذاتی تعاونی‌ها که همان مردمی بودن آن است؛ تمام وظایف به عهده خود مردم است، در حقیقت رونق تعاونی‌ها به مثابه رونق اقتصاد در بطن جامعه بوده و این یعنی تحرک جامعه در درونی‌ترین و مهمترین قسمت آن که بهترین خصیصه آن هم شکل گیری اجتماعات مردمی است به صحیح‌ترین شکل ممکن. از طرفی وقتی مردم خود در رونق اقتصادی نقش دارند، با ایجاد زنجیره ارزش و حضور در جای جای این زنجیره به قدرت نوآوری و خلاقیت خودافزوده و بدین ترتیب نقش مهمی در ثبات اقتصادی ایفا می‌کنند.

به نظر بسیاری از اندیشمندان انگیزه اخلاقی و آرمان‌گرایانه ویژگی عمومی تعاونی‌ها بوده است. تعاون، از بدو پیدایش، روشی برای ایجاد بدیل سرمایه‌داری، از پایین به بالا، تلقی شده است که جامعه‌ی مبتنی بر تعامل و همبستگی اجتماعی را جانشین فردگرایی بورژوازی می‌کند. یکی از نظریه پردازان انگلیسی تعاون در ۱۹۰۷ این آرمان را چنین تعریف می‌کرد: به کمک همکاری متقابل، نظام صنعتی کنونی را از میان برمی‌داریم و همیاری متقابل را به نفع همگان و به عنوان پایه و اساس جامعه‌ی انسانی جانشین آن می‌کنیم (آوتویت و باتامور، ۱۳۹۲).

تجارب کشورهای موفق در زمینه‌ی توسعه‌ی روستایی و توسعه و انتقال تکنولوژی‌های موفق به روستاییان نیز همگی حاکی از نقش کلیدی تعاونی‌ها و مشارکت‌های مردمی در دستیابی به موارد فوق در توسعه‌ی روستایی می‌باشند. از موارد قابل ذکر می‌توان به تعاونی لبنیات در ایالت آندرا پرادش هند و بانک گرامین در بنگلادش و تعاونی دیدار در بنگلادش و پروژه‌ی آبیاری ملی در فیلیپین نام برد. بنا به گفته‌ی بانک جهانی، فقرزدایی از جوامع روستایی تنها با سازماندهی فقیران روستایی به ویژه در قالب تعاونی‌ها که شکل عمده‌ی مارکت‌های مردمی هستند، امکان‌پذیر می‌باشد. (The World Bank, 1996)

۳. حمایت حکمرانی از تعاونی‌ها

بر اساس اصل اقتصاد چرخشی نکته‌ای که پژوهشگران باید مبنای کار خود قرار دهند دوری گزینی از نگاه تک بعدی به کارکردهای مختلف تعاونی‌ها است، موضوعی که قالب پژوهش‌های انجام شده در این زمینه به آن توجه نداشته‌اند (اجاتس، ۲۰۲۰). طبق این اصل نمی‌توان بدون توجه همزمان به فعالیت‌های تعاونی‌های مختلف و محیط پیرامونی آنها زنجیره‌های تأمین، تولید و توزیع انتظار بهبود در فرایندهای تولید و بازاریابی داشت (هنری و همکاران، ۲۰۲۰).

تعاونی‌های تولید، توزیع، صادرات و ... قادر به ایجاد تغییرات اساسی مجزا از روابط تولید و مبادلاتی مسلط در جامعه نیستند. آن‌ها ممکن است که توسعه‌ی نیروهای تولیدی را در جامعه تشویق نمایند، کنش متقابل بین تولید و مبادله را سهل نمایند، و نیروی کار را در جامعه پویاتر نمایند، اما تأسیس آنها در جامعه باید همگام با سایر بخش‌های نظام اقتصادی - اجتماعی باشد (لهسایی‌زاده، ۱۳۷۹). وظیفه برنامه‌ریزان اقتصادی است که در برنامه‌ریزی خود و توزیع امکانات و بودجه ملی، هر سه بخش را در حد نیاز و در حد جایگاه هر یک در اقتصاد جمهوری اسلامی، مورد توجه قرار دهند؛ در حالی که این امر تاکنون اتفاق نیفتاده است و به رغم تشکیل وزارتخانه‌ای مستقل برای تصدی امر تعاون، تصمیم جدی بر گسترش تعاون گرفته نشده است و بر عکس، تصور غالب در ذهن تصمیم‌گیران اقتصادی این است که باید به سرعت به سوی گسترش بخش خصوصی (سرمایه‌داری) و کاهش تصدی دولتی پیش رفت؛ بنابراین، دیگر جایی برای پرداختن به بخش تعاون باقی نمی‌ماند و نمانده است (سبحانی، ۱۳۷۵).

وظیفه حکمرانی به عنوان یکی از عوامل مهم اثرگذار بر تولید و بهبود بازاریابی، بیشتر مربوط به تصمیم‌های حاکمیتی و سیاستگذاری‌ها در ارتباط با تعاونی‌های کشاورزی، تولیدی و توزیعی می‌شوند که با شناسایی و حل مشکلات مربوط به این حلقه که به طور قابل توجهی می‌توانند به عنوان مانعی بر سر راه بهبود تولید و بازاریابی عمل کنند، از اضمحلال تعاونی‌ها جلوگیری کرده و در تکیل و ترویج آن اقدامات راهبردی را انجام دهند. مسائل مهمی چون ساختار سازمانی ضعیف تعاونی‌های کشاورزی، تغییرات شدید قیمت محصولات در زمان برداشت نسبت به قبل و بعد از آن، تورم ناگهانی و پی در پی، دوره طولانی دستیابی به سود، فقدان رهبری اثربخش در تعاونی‌ها، فقدان مشوق‌های تجاری، عدم حمایت از صادرات محصولات کشاورزی، فقدان یارانه حمل و نقل، کوتاه بودن دوره بازپرداخت وام‌ها، عدم نظارت و ارزیابی عملکرد تعاونی‌ها و مواردی از این قبیل قابل مشاهده‌اند (علی بیگی و همکاران، ۱۴۰۲).

نتیجه نهایی

از دیدگاه اندیشمندان و اثبات تجارب موفق، تعاونی‌ها به عنوان ظرفیت‌های عظیم اجتماعی-اقتصادی توانایی تغییر، رشد و بالندگی از بطن جامعه را دارند. این مهم زمانی جامه تحقق می‌پوشد که حکمرانی طبق اصل ۴۴ قانون اساسی حمایت‌های لازم را ساری و جاری سازد. بطور قطع مردم انگیزه زیادی در رشد اقتصادی خود، خویشاوندان و نزدیکان به شرط اینکه به درستی در مسیر راهنمایی و هدایت قرار گیرند، دارند و این حکومت است که با تسهیل گری، شتابدهی و هدایت می‌تواند نقش غیر مستقیم و در عین حال اساسی خود را ایفا کند. از طرفی بزرگ شدن تعاونی‌ها و تشکل‌های مردم نهاد نوید کوچک شدن دولت و تصدی گری آن را می‌دهد که در پژوهشی جداگانه می‌توان بدان پرداخت.

منابع

- آوتویت، ویلیام و باتامور، تام، ۱۳۹۲، فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، چاپ اول، تهران، نشر نی،
- آقاجانی ورزنه، محمد، ۱۳۸۰، بررسی و ارزیابی فعالیتهای شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان اصفهان (۱۳۵۱-۱۳۷۱)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی، دانشگاه صنعتی اصفهان
- بیدآباد، بیژن، مجله تازه‌های اقتصاد، بانک مرکزی جمهوری اسلامی، فروردین ۱۳۷۹-۸۷
- حاجی، مرتضی، سهم بخش تعاون در اقتصاد ملی طی برنامه سوم، بررسی‌های بازرگانی، ۱۳۷۹-۱۵۷
- سامانه جامع آمارهای ثبتی وزارت تعاون، ۱۳۹۴، وضعیت تعاونی‌ها mcls.gov.ir
- سیحانی، حسن، آیا تعاون دارای نظام اقتصادی است؟، مجله تعاون، ۱۳۷۵-۵۴
- شیرانی، علی، اصول سازماندهی و مدیریت در تعاونی‌ها، گیلان، انتشارات اداره کل بازرگانی استان گیلان
- طالب، مهدی، ۱۳۸۷، اصول و اندیشه‌های تعاونی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران
- عباسی، محمد، ۱۳۸۸، باور تعاون (تعاون در اندیشه و عمل)، تهران، انتشارات موسسه توسعه روستایی ایران
- عبداللهی، محمد، ۱۳۷۷ الف، نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران؛ توصیف و تبیین وضعیت گذشته و حال و آینده، وزارت کشاورزی، معاونت امور نظام بهره‌برداری، دفتر طراحی نظام بهره‌برداری
- علی بیگی، امیرحسین و منوری فرد، فیض الله، صالحی، لاله، شناسایی موانع تولید و بازاریابی در زنجیره ارزش تعاونی‌های کشاورزی استان کرمانشاه، فصلنامه پیشرفت و توسعه استان کرمانشاه، دوره ۲ شماره ۴، سازمان برنامه و بودجه کشور، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کرمانشاه، ۱۴۰۲-۱۲۶-۹۸
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷، تهران، انتشارات مجد
- قنبری محمود و ابراهیم زاده، علی، قاسمی، بهروز، ۱۳۷۹، نهضت تعاونی در ایران، تهران، انتشارات پایگان
- کاسلمان، پاول هربرت، ۱۳۴۸، نهضت تعاونی و پاره‌ای از مسائل آن، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان مرکزی تعاون کشور
- گل محمدی، فرهود، سیستم در توسعه پایدار روستایی و کشاورزی کشورهای موفق (آموزه‌هایی برای ایران)، دومین همایش ملی توسعه روستایی، دانشگاه تهران، مؤسسه توسعه روستایی ایران، دی ۱۳۸۶-۲۰۳
- لهسایی زاده، عبدالعلی، ۱۳۶۹، تحولات اجتماعی در روستاهای ایران، شیراز، انتشارات نوید
- معین، محمد، ۱۳۹۱، فرهنگ فارسی، حرفت، جلد یک، تهران، انتشارات امیرکبیر
- نظام شهیدی، مهراندخت و علیزاده اقدم، رسول، ۱۳۷۸، اصول مدیریت تعاونی‌ها، تهران، انتشارات لادن
- وزارت تعاون، ۱۳۸۵ الف، اصول و رویکردهای تعاون در قرن بیست و یکم، ترجمه مرجانه سلطانی، معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج، تهران، انتشارات پایگان
- وزارت تعاون، ۱۳۸۵ ب، مدیریت منابع انسانی در تعاونی‌ها- نظریه، فرایند و اجرا، ترجمه اصغر بیات، معاونت تحقیقات، آموزش و ترویج، تهران، انتشارات پایگان

- Ajates, R. (2020). An integrated conceptual framework for the study of agricultural cooperatives: from repolitisation to cooperative sustainability. *Journal of Rural Studies*, 78, 467-479
- Brandão, J. B., & Breitenbach, R. (2019). What are the main problems in the management of rural cooperatives in Southern Brazil? *Land use policy*, 85, 121-129
- Erdman, D. and Coates, D. E. (2005), "The genesis of train-to-ingrain". Interview (Audio). Available on: <http://www.train-toing>
- Figueiredo, V., & Franco, M. (2018). Wine cooperatives as a form of social entrepreneurship: Empirical evidence about their impact on society. *Land Use Policy*, 79, 812-821
- Henry, M., Bauwens, T., Hekkert, M., & Kirchherr, J. (2020). A typology of circular startups: An Analysis of 128 circular business models. *Journal of cleaner production*, 245, 118528
- Group, W. B. (2014). *Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency: Comparing Business Regulations for Domestic Firms in 189 Economies: a World Bank Group Flagship Report*. World Bank Publications
- Knudson, W. et al. (2004), "Entrepreneurship and innovation in the agrifood system". *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 86, No. 5, pp. 1330-1336

- Kuntoro, B. A. (2006), "Analysis on characteristics of three dairy cooperatives sampled in East Java". Journal of Applied Sciences, Vol. 6, No.4pp.757-761
- Kazemi Rahbar, M.; Afsharnjad, A.; Former Amini, Z.A.; Sadeh, A. (2021). Pathology of policymaking in the field of cooperation in the drafting stage. Journal of Interdisciplinary Studies of Strategic Knowledge, 11, (43), 279-304. In Persian
- Kelsey, K. D. (2008), "Do workshops work for building evaluation capacity among cooperative extension service faculty?" Journal of Extension, Vol. 46, No. 6
- Meng, B., & Ye, M. (2022). Smile curves in global value chains: Foreign-vs. domesticowned firms; the US vs. China. Structural Change and Economic Dynamics, 60, 15-29
- Sexton, R. J., & Iskow, J. (2021). The competitive role of cooperatives in market-oriented economies: A policy analysis. In Agricultural cooperatives in transition (pp. 55-83). Routledge
- Steers R.M. Rans, R. (2002). Major Influences on Co-operative Employee Attendance, Journal of Applied Psychology
- Stalder, K. et al. (2008), "Cooperative effort leads to the development of tools to assist pork producers in evaluating structural soundness of replacement gilts". Journal of Extension, Vol. 46, No. 6
- The World Bank, (1996). Agricultural Extension and Research: Achievements and Problems in National Systems. Available on line: [www. World Bank. Org/ html/ oed /15828. Ht](http://www.WorldBank.Org/html/oed/15828.Ht)
- Wasylishy.N(1999). "Living in a Housing Cooperative for Low income women: Issues of Identity Environment on control." Nursing Department at Langara College, 100 West 79th Avenue Vancouver BC, Canada V5Y 2Z6, PP 973-981

The necessity of developing cooperative companies and increasing the share of cooperatives in the country's economic prosperity

Zohre Manouchehri

Member of Iran Cooperation Chamber, University Lecturer, Management Department, Central Province

Ali Shir Iqbali Fr

University lecturer, department of management and accounting, Khuzestan

Abstract

Cooperatives are a special form of people's organizations that, relying on the spirit of cooperation and cooperation and independent from the government, have come to the understanding that they can play a role in changing the situation and improving it, both economically and culturally and socially. Considering the unique reception of the people of the world and the existence of successful examples, it seems that increasing the share of cooperatives in various fields, especially the economy, can solve many problems caused by the society and take a big step in the economic prosperity of the country. From this point of view, the current research, using documentary method and library analysis, while examining the way and date of the formation of cooperatives and pointing to their most important feature, i.e. being popular, shows the main factor of economic prosperity according to this feature in the heart of the people and believes in support and guidance. Governance is from this people's institution so that economic prosperity is formed in the real sense.

Key words: cooperative, economic prosperity, cooperative value chain, governance, people